

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآنی

موضوع: اعجاز تربیتی قرآن کریم

استاد راهنما: دکتر علی محمدی آشنانی

استاد مشاور: حمید حسن زاده

دانشجو: خالد عطایی

دی ۱۳۹۰

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری
دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

پروژه تحقیقاتی کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآنی

موضوع: اعجاز تربیتی قرآن کریم

استاد راهنما: دکتر علی محمدی آشنانی

استاد مشاور: حمید حسن زاده

دانشجو: خالد عطایی

دی ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی و معنوی این پایان نامه متعلق به دانشگاه علوم و معارف
قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران می باشد.
چاپ پایان نامه و استخراج مقاله از پایان نامه باید به نام دانشگاه علوم و
معارف قرآن کریم، دانشکده علوم و فنون قرآن تهران با تأیید استاد راهنما و
با مجوز معاونت پژوهشی دانشگاه باشد.

تقديم

به همه مربیان و متربیان قرآن کریم.

تقدیر و تشکر

۱- شکر و سپاس الله ذوالجلال را که از فضل و احسان بیکرانش توفیقی عنایت فرمود که با قرآن مأنوس شدم و توفیق شاگردی در محضر این کتاب سراسر نور را پیدا نمودم و کاری کوچک اما پر افتخار انجام پذیرد.

۲- تقدیر و تشکر از اساتید ارجمند دانشکده‌ی علوم قرآنی تهران بویژه استاد راهنما دکتر علی محمدی آشنانی و استاد مشاور دکتر حمید حسن‌زاده که با صبر و شکیبائی شایسته در هدایت این پژوهش راهنمای بنده بودند از آنان تقدیر و تشکر نموده و از خداوند متعال برای ایشان اجر جزیل را مسألت دارم.

۳- تقدیر و تشکر از خانواده ارجمندم که پشتیبان معنوی بنده در تمام دوران تحصیل بوده اند.

چکیده

در این پژوهش حوزه‌ها و دامنه‌های تربیت قرآنی و برنامه‌های آن را می‌توان در حوزه‌های عقاید، اصلاح و تعدیل رفتار، و حوزه تبیین معارف پی‌جوئی نمود. برابر داده‌ها، شاخصه‌های تربیت قرآنی عبارتند از: صبغه الهی، جامع و کامل، گستره و شمول برای همه زمانها و مکانها، توجه به لایه‌های گوناگون مراتب کمال و برخورداری از اصل اعتدال.

موضوع تربیت در قرآن، انسان است که با ایجاد رابطه‌ی حسنه با آفریدگار، انسان، طبیعت و آخرت منصفه بروز خواهد داشت؛ آن‌گاه میوه نظام تربیت قرآنی یعنی «انسان صالح» به بار خواهد نشست.

نتیجه مقایسه تطبیقی مکتب تربیتی قرآن با برخی از مکاتب تربیتی بشری، در حوزه عوامل مؤثر بر تربیت انسان آن است که در مکتب تربیتی قرآن، تربیت به معنای به فعلیت رساندن استعداد های بالقوه متربی می‌باشد؛ رسالت تعلیم و تربیت، شامل اهداف تربیت، که هدف غایی آن عبودیت و اهداف واسطه ای و در شأن جسمانی، صحت، قوت و نظافت، و در شأن فکری، تفکر و تعقل و در شأن اخلاقی، تزکیه و تهذیب و در شأن اقتصادی، اقامه قسط و در شأن اجتماعی، تعاون و در شأن سیاسی، استقلال و عزت جامعه‌ی اسلامی معرفی شده است.

در مقام استاد محوری یا شاگرد محوری، توجه به جایگاه معلم و شاگرد؛ به این صورت که شاگرد، محور و معلم زمینه ساز رشد و تکامل متربی است. در مورد مواد و محتوای درسی، موضوعات و عناوین معارف اسلامی، علوم طبیعی، ریاضیات، علوم انسانی، بهداشت و تربیت بدنی، آموزش فنی و حرفه ای، هنر و زیبایی شناسی است و در مورد روشهای تدریس، دیدگاه تربیتی قرآن شامل تبادل نظر، پرسش و پاسخ، سخنرانی، بحث گروهی و..... می‌باشد. نتیجه بررسی این موارد آن است که خاستگاه تربیت قرآنی، از عقیده توحید سرچشمه می‌گیرد و برای رسیدن به دو هدف پی‌نهادی تلاش می‌کند، یکی بقای نوع انسان؛ و دیگری تعالی انسان به پایه‌ای که در خور جایگاه او در هستی است.

کلید واژه‌ها: اعجاز، تربیت، قرآن، مکاتب تربیتی

عنوان الأطروحة :

الإعجاز التربوي فى القرآن الكريم

ملخص الأطروحة

تبحث هذه الأطروحة مجالات التربية القرآنية حيث يمكن متابعة برامجها المتعددة فى حقل العقائد والإصلاح وإعادة النظر فى السلوك وتبيين المعارف ، ومن أهم مؤشرات التربية القرآنية هى : الصبغة الإلهية الجامعة والكاملة وشموليتها فى كافة الأزمنة والأمكنة والإهتمام بمراحل الكمال الإنسانى على أساس مبدأ الاعتدال .

أن موضوع التربية فى القرآن هو الإنسان الذى يستطيع إقامة علاقات حسنة مع الخالق والبشر والحياة والآخرة ، ومن هذا المنطلق تزدهر ثمرة نظام التربية القرآنية أى الإنسان الصالح وتظهر على ساحة الحياة .

وتقارن هذه الإطروحة المدارس التربوية فى مختلف الثقافات والمجتمعات الإنسانية مع المدرسة القرآنية وتستننتج بأن التربية القرآنية تعد المدرسة التربوية الوحيدة التى تستطيع أن تبرز الكفاءات البشرية الكامنة على ساحة الحياة ، كما أن المرشد التربوى يلعب دوراً ملحوظاً فى إكتشاف هذه الكفاءات وإزدهارها . وتؤكد هذه الإطروحة بأن الهدف الغائى من التربية هو إظهار العبودية الخالصة لله سبحانه وتعالى وتحقيق الأهداف الواسطية التالية :

● فى الشؤون الجسمانية : الصحة والقوة والنظافة

● فى الشؤون الفكرية : التفكير والتعقل

● فى الشؤون الإخلاقية : التزكية والتهديب

● فى الشؤون الإقتصادية : إقامة العدل والقسط

● فى الشؤون السياسية : تحقيق الإستقلال والعزة للمجتمع الإسلامى

وتوضح هذه الإطروحة بأن المعلم أو المرشد التربوى يعد محورياً رئيسياً فى مجال تربية الأجيال الصاعدة كما تعلق الكتب والمطبوعات والمناهج الدراسية أيضاً كالدراسات الإسلامية والعلوم الطبيعية والرياضيات والعلوم

الإنسانية والتربية الصحية والبدنية والحرف والأعمال المهنية والفن والرسم وغيرها من الفنون والعلوم دوراً بارزاً
فى رفع مستوى التربية السليمة وترسيخها فى أوساط الشباب والناشئين .

وتستنتج الإطروحة فى نهاية المطاف بأن التربية القرآنية تنبع من التوحيد والعقائد الإلهية وترمى الى تحقيق
الهدفين التالين : بقاء نوع الإنسان ورفع مرتبة الإنسان ووضعه فى مقام رفيع وشامخ الذى يليقه .

مفردات الإطروحة : الإعجاز ، التربية ، القرآن ، المدارس التربوية

Abstract

The present research follows up the domains and extensions of education by the Holy Quran and the plans thereof within the domains of ideologies, behavior correction and adjustment and elaboration of the teachings. The indications of the Holy Quran's education according to the data include: Divine tone, comprehensiveness and completion, widespread and covering all times and places, attention to various layers of the stages of perfection and enjoying the principle of moderation.

The object of education in the Holy Quran is human being who establishes a good relation with the Creator, other human beings, nature and the other world, bearing the fruit of the system of education of the Holy Quran, namely "the pious man".

A comparison of the school of education of the Holy Quran with the man-made school of education in terms of the elements influencing the human education reveals that education in the Holy Quran's school of education means turning the potential talents of the learner into practice; and the mission of education has been introduced to include the objective of education whose final goal is to worship the only God and the intermediate goals that are: 1. Health, strength and cleanness within the physical category; 2. Thinking and contemplation within the intellectual category; 3. Virtue and piety within the ethical category; 4. Establishment of justice within the economic category; 5. Cooperation within the social category; and 6. Independence and dignity of the Islamic society within the political category.

As for the master-centeredness or pupil-centeredness, attention has been paid to the status of teacher and pupil whereby the pupil is the axis and the teacher prepares the ground for the growth and development of the learner. Regarding the curricular materials and contents, the titles and subjects are Islamic teachings, natural sciences, mathematics, humanities, hygiene and physical education, technical and vocational training, art and aesthetics. The educational view of the Holy Quran concerning teaching methods includes exchange of views, question and answer, speech, group discussion,... The result of surveying these items shows that the Holy Quran's education originates from the idea of monotheism, and endeavors to achieve two fundamental objectives; one is the survival of the human species and the other is elevation of human being to a degree that suits his (her) standing in the creation.

Key words: Miracle, education, Holy Quran, schools of education

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

۱	مقدمه	۱
۲	کلیات تحقیق	۲
۳	بیان مسأله	۳
۳	پیشینه موضوع	۳
۶	کتابشناسی بحث اعجاز قرآن	۶
۶	سؤال‌ها	۶
۷	فرضیه	۷
۷	هدفها و ضرورت‌های پژوهش	۷
۸	فواید علمی و کاربردی	۸

فصل اول: مبانی اعجاز تربیتی قرآن

۱۰	۱-۱- مقدمه	۱۰
۱۰	۲-۱- شناخت مفاهیم بنیادین	۱۰
۱۱	۳-۱- تعریف اصطلاحی «معجزه»	۱۱
۱۵	۴-۱- اعجاز قرآن	۱۵
۱۵	۱-۴-۱- پیشینه‌ی اصطلاح کلامی معجزه	۱۵
۱۶	۲-۴-۱- بسامد قرآنی اعجاز	۱۶
۱۸	۵-۱- «تربیت» در لغت	۱۸
۲۱	۱-۵-۱- تربیت در اصطلاح دانشمندان	۲۱
۲۳	۶-۱- انواع و وجوه اعجاز قرآن کریم	۲۳
۲۳	۱-۶-۱- اعجاز بیانی (فصاحت و بلاغت)	۲۳
۲۴	۲-۶-۱- اعجاز تشریحی (قوانین متعالی قرآن)	۲۴
۲۴	۳-۶-۱- اعجاز عددی	۲۴
۲۵	۴-۶-۱- اعجاز علمی	۲۵

۲۶	..... ۱-۶-۵-اعجاز هدایتی و معارفی
۲۶	..... ۱-۶-۶-اعجاز نظم آهنگ
۲۷	..... ۱-۶-۷-عدم اختلاف در قرآن
۲۷	..... ۱-۶-۸-اخبار از غیب
۲۷	..... ۱-۶-۹-اعجاز تأثیری
۲۷	..... ۱-۶-۱۰-اعجاز تربیتی
۲۸	..... ۱-۶-۱۱-اثبات اعجاز تربیتی
۳۰	..... ۱-۶-۱۲-اعجاز تربیتی قرآن از دیدگاه دانشمندان
۳۰	..... ۱- دکتر مصطفی رجب
۳۰	..... ۲- سید ابوالحسن الندوی
۳۱	..... ۳- علامه بلاغی
۳۱	..... ۴- دکتر محمد عبدالله الدرّاز
۳۲	..... ۲-۶-۱۳-اعجاز تربیتی از دیدگاه خاورشناسان
۳۳	..... ۱-۷-تربیت اسلامی
۳۵	..... ۱-۸-بسامد قرآنی تربیت
۳۶	..... ۱-۹-انواع تربیت
۳۶	..... ۱-۹-۱-بعد تربیتی اخلاقیات و احکام
۳۷	..... ۱-۹-۲-تربیت بدنی
۳۷	..... ۱-۹-۲-۱-هدف از تربیت بدنی
۳۸	..... ۱-۹-۳-تربیت عقلانی
۳۸	..... ۱-۹-۳-۱-رابطه تربیت اسلامی و عقل
۳۸	..... ۱-۹-۴-تربیت معنوی یا تربیت روحی
۳۹	..... ۱-۹-۵-تربیت عقیدتی
۳۹	..... ۱-۹-۶-تربیت فکری
۳۹	..... ۱-۹-۷-تربیت اخلاق
۳۹	..... ۱-۹-۸-تربیت جهادی

۴۰	۱-۸-۹-۱- شیوه‌های رفتاری در این زمینه شامل
۴۰	۱۰-۱- ویژگی هدف‌های تربیت اسلامی
۴۰	۱۱-۱- حوزه‌های تربیت اسلامی
۴۱	۱۲-۱- مفهوم و محتوای حوزه‌های تربیت در اسلام
۴۱	۱-۱۲-۱- حوزه‌ی عقاید
۴۴	۱-۱۲-۱- ۱- منابع برنامه‌های حوزه‌ی عقاید
۴۴	۱-۱۲-۱- ۲- اهداف حوزه‌ی عقاید در تربیت اسلامی
۴۵	۱-۱۲-۲- حوزه‌ی تزکیه یا اصلاح و تعدیل رفتار
۴۵	۱-۱۲-۲-۱- اهداف تزکیه
۴۶	۱-۱۲-۲-۲- فرایند تزکیه
۴۶	۱-۱۲-۲-۲-۱- تزکیه‌ی نفس
۴۹	۱-۱۲-۲-۲-۲- تزکیه‌ی عقل
۵۳	۱-۱۲-۲-۳- تزکیه‌ی جسم
۵۴	۱-۱۲-۳- حوزه‌ی پرورش فکری و عرضه‌ی معارف اسلامی
۵۴	۱-۱۲-۳-۱- گفتار برخی از مفسران پیرامون واژه‌ی حکمت
۵۵	۱-۱۲-۳-۲- کاربرد واژه‌ی حکمت در قرآن
۶۰	۱-۱۲-۳-۳- حکمت از نگاه مسئولان امت اسلامی
۶۰	۱-۱۴-۱- اهداف حوزه‌ی عقاید
۶۱	۱-۱۵-۱- نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

فصل دوم: شاخصه‌های تربیت قرآنی

۶۴	۱-۲- مقدمه
۶۴	۲-۲- ویژگی‌های تربیت قرآنی
۶۴	۱-۲-۲- صبغه‌ی الهی
۶۶	۲-۲-۲- جامع و کامل
۷۲	۳-۲-۲- گستره و شمول برای همه زمان‌ها و مکان‌ها
۷۳	۴-۲-۲- توجه به لایه‌های گوناگون و مراتب کمال انسان

۷۳	..... امتیازهای انسان در قرآن
۷۴	..... نقاط ضعف انسان از دیدگاه قرآن
۷۷	..... جمع بندی
۸۰	..... هدف‌های کلی تربیت اسلامی
۸۰	..... معرفت خدا
۸۲	..... تقوا
۸۲	..... رضوان
۸۳	..... عشق حقیقی
۸۳	..... حیات طیبه
۸۳	..... قرب
۸۴	..... لقاء الله
۸۴	..... اهداف واسطه‌ای تربیت
۸۴	..... تحول رفتار فرد و تغییر نیت او به گونه‌ای که با روی کردهای اسلامی سازوار شود
۸۵	..... آماده کردن فرد برای رویارویی با مقتضیات زندگی مادی
۸۵	..... ایجاد امت اسلامی
۸۶	..... هدف از تشکیل امت اسلامی
۸۶	..... (الف) ایجاد ایمان به وحدت و مساوات میان بشریت
۸۶	..... (ب) راهنمایی و ارشاد مسلمانان برای رساندن رسالت اسلام به جهان
۸۷	..... توکل بر خدا
۸۷	..... امنیت
۸۷	..... رشد
۸۸	..... الفت
۸۸	..... تعاون و عدالت
۸۸	..... اصلاح
۸۸	..... اعتصام
۸۹	..... احسان

۸۹	۷-۲-اهداف جرئی تربیت .....
۸۹	۷-۲-۱-ذکر .....
۸۹	۷-۲-۲-تسیح .....
۸۹	۷-۲-۳-دفع نیکی به بدی .....
۸۹	۷-۲-۴-به نگاه گذرا به دنیا نگرستن .....
۹۰	۷-۲-۵-اجتناب از گمان بد .....
۹۰	۷-۲-۶-گذشت .....
۹۰	۷-۲-۷-میان‌روی .....
۹۰	۷-۲-۸-آهسته سخن گفتن .....
۹۰	۷-۲-۹-خویش‌داری .....
۹۰	۲-۸-نتیجه‌گیری .....

فصل سوم: بررسی تطبیقی مکاتب تربیتی با مکتب تربیتی قرآن

۹۳	۳-۱-مقدمه .....
۹۳	۳-۲-ایده‌آلیسم .....
۹۴	۳-۲-۱-اهداف آموزش و پرورش ایده‌آلیستی .....
۹۵	۳-۲-۲-برنامه درسی ایده‌آلیستی .....
۹۵	۳-۲-۳-مدرسه ایده‌آلیستی .....
۹۶	۳-۲-۴-بعد‌نگرشی تعلیم و تربیت .....
۹۶	۳-۲-۵-روش‌های تدریس .....
۹۷	۳-۲-۶-رابطه‌استاد و شاگرد .....
۹۷	۳-۲-۷-نقد و بررسی تربیت بر بنیاد پندار‌گرایی .....
۱۰۶	۳-۳-رنالیسم یا واقع‌گرایی .....
۱۰۶	۳-۳-۱-رویکردهای رنالیسم .....
۱۰۷	۳-۳-۲-هدف تعلیم و تربیت .....
۱۰۷	۳-۳-۳-برنامه درسی .....
۱۰۷	۳-۳-۴-روش‌های تدریس .....

- ۱۰۷..... ۳-۳-۴-۱- روش های تدریس از نظر واقع گرایی علمی
- ۱۰۸..... ۳-۳-۴-۲- روش های تدریس از نظر واقع گرایان عقلی
- ۱۰۸..... ۳-۳-۵- استاد محور
- ۱۰۸..... ۳-۳-۶- نقد و بررسی
- ۱۱۲..... ۳-۳-۷- خلاصه
- ۱۱۳..... ۳-۴-۴- پراگماتیسم
- ۱۱۳..... ۳-۴-۱- شناخت واژگانی و اصطلاحی
- ۱۱۴..... ۳-۴-۲- تعریف تربیت
- ۱۱۴..... ۳-۴-۳- رسالت تعلیم و تربیت
- ۱۱۴..... ۳-۴-۵- برنامه درسی
- ۱۱۵..... ۳-۴-۶- روش تدریس
- ۱۱۶..... ۳-۴-۷- شاگرد محوری
- ۱۱۶..... ۳-۴-۸- نقد و بررسی
- ۱۱۸..... ۳-۵-۵- اگزستانسیالیسم یا وجود گرایی
- ۱۱۸..... ۳-۵-۱- شناخت واژگانی و اصطلاحاتی
- ۱۲۰..... ۳-۵-۲- تعلیم و تربیت اگزستانسیالیستی
- ۱۲۰..... ۳-۵-۳- برنامه درسی اگزستانسیالیستی
- ۱۲۱..... ۳-۵-۴- روش تدریس
- ۱۲۱..... ۳-۵-۵- شاگرد محوری
- ۱۲۱..... ۳-۵-۶- نقد و بررسی مکتب اگزستانسیالیسم
- ۱۲۳..... ۳-۶-۶- ناتورالیسم یا طبیعت گرایی
- ۱۲۳..... ۳-۶-۱- شناخت واژگانی و اصطلاحی
- ۱۲۴..... ۳-۶-۲- رسالت تعلیم و تربیت
- ۱۲۶..... ۳-۶-۳- ارزش های تربیتی
- ۱۲۷..... ۳-۶-۴- روش های تدریس
- ۱۲۷..... ۳-۶-۵- شاگرد محوری

- ۱۲۸..... ۳-۶-۶- مواد و محتوای دروس تربیتی
- ۱۲۹..... ۳-۶-۷- نقد و بررسی
- ۱۳۱..... بررسی اصل پیروی آفرینش
- ۱۳۲..... ۳-۷-۷- مکتب تربیتی قرآن
- ۱۳۲..... ۳-۷-۱- خاستگاه تربیت قرآنی
- ۱۳۴..... ۳-۷-۲- مواد و محتوای دروس
- ۱۳۵..... ۳-۷-۲-۱- معارف اسلامی
- ۱۳۷..... ۳-۷-۲-۲- علوم طبیعی و ریاضیات
- ۱۳۸..... ۳-۷-۲-۳- علوم انسانی
- ۱۳۹..... ۳-۷-۲-۴- تاریخ
- ۱۴۰..... ۳-۷-۲-۵- تعلیمات اجتماعی
- ۱۴۱..... ۳-۷-۲-۶- بهداشت و تربیت بدنی
- ۱۴۲..... ۳-۷-۲-۷- آموزش های نظامی
- ۱۴۲..... ۳-۷-۲-۸- آموزش فنی و حرفه ای
- ۱۴۳..... ۳-۷-۲-۹- هنر و زیبایی شناسی
- ۱۴۳..... ۳-۷-۳- روش های تدریس
- ۱۴۴..... ۳-۷-۳-۱- اجتناب از سخت گیری
- ۱۴۵..... ۳-۷-۷- تعامل محوری شاگرد و معلم
- ۱۴۵..... ۳-۷-۵- مدرسه اسلامی
- ۱۴۵..... ۳-۷-۶- محتوای تربیت
- ۱۴۶..... ۳-۸-۸- انواع علم از نظر قرآن
- ۱۴۶..... ۳-۸-۱- علم الیقین
- ۱۴۶..... ۳-۸-۲- عین الیقین
- ۱۴۷..... ۳-۸-۳- حق الیقین
- ۱۴۷..... ۳-۹-۹- انواع علم از نظر فلاسفه ی اسلامی
- ۱۴۷..... ۳-۱۰-۱۰- اشکال اساسی در تربیت جدید

۱۴۸.....	۱۱-۳- ضرورت عبادت در تربیت قرآنی .....
۱۴۸.....	۱۲-۳- عبادت در جهت کسب تقوا هدف نهایی تربیت .....
۱۵۱.....	۱۳-۳- نتیجه گیری .....
۱۵۶.....	منابع .....

فهرست جدول‌ها و نمودارها

- نمودار ۱-۳- روابط انسان تربیت اسلامی ۱۳۳
- جدول ۱-۳- بررسی تطبیقی تعریف و رسالت و هدف تعلیم و تربیت ۱۵۳
- جدول ۲-۳- بررسی تطبیقی مواد و محتوای دروس ۱۵۴
- جدول ۳-۳- بررسی تطبیقی روش‌های تدریس و محور تعلیم و تربیت ۱۵۵

قرآن کریم

نهج البلاغه

صحیفه سجادیه

رساله حقوق امام سجاد

۱. ابراهیم زاده، عیسی، فلسفه تربیت، تهران، دانشگاه پیام نور، چاپ هشتم، ۱۳۸۸.
۲. ابن ابی الحدید، عبد الحمید، شرح نهج البلاغه، بیروت، دار احیاء الکتب العربیه، بی تا.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دارالقلم، چاپ دوم ۱۴۱۰، ق.
۴. ابن القیم الجوزیه، محمد بن ابی بکر، زاد المعاد فی هدی خیر العباد، بیروت، دارالعلم، بی تا.
۵. ابن کثیر، عماد الدین أبو الفداء إسماعیل، تفسیر القرآن العظیم، بیروت، مکتبه الرساله، چاپ چهارم ۱۴۲۰.
۶. ابن الندیم، محمد بن إسحاق، الفهرست، بیروت، دار المعرفه، ۱۳۹۸.
۷. احسانئی، ابن ابی جمهور، عوالی اللالی، قم، انتشارات سید الشهداء، چاپ دوم ۱۴۰۵
۸. اعظم شاهد، رئیس، اعجاز قرآن از دیدگاه مستشرقان، قم، مرکز علوم جهانی علوم اسلامی، چاپ اول ۱۳۸۶.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالقلم، چاپ نهم ۱۴۲۹ ق.
۱۰. اعرافی، علیرضا، درآمدی بر تعلیم و تربیت اسلامی (۲) اهداف تربیت از دیدگاه اسلام، تهران، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ دهم ۱۳۸۷.
۱۱. امینی، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت، قم، بوستان کتاب (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
۱۲. ایجی، عضدالدین شرح المقاصد، بیروت، عالم الکتب، چاپ سوم ۱۴۰۹ ق.
۱۳. آموزگار، محمد حسن، فلسفه و مکتب‌های تربیتی، تهران، دانشگاه علامه طباطبائی .
۱۴. باقری، خسرو، نگاهی دو باره به تربیت اسلامی، تهران، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، ۱۳۸۸.
۱۵. بخاری، محمد بن اسماعیل، الجامع الصحیح. بیروت، موسسه الرساله، چاپ اول ۱۴۰۲ ق.
۱۶. ، بخاری، محمد بن إسماعیل، الأدب المفرد بیروت، دار البشائر الإسلامیه، چاپ اول ۱۴۲۰ ق.
۱۷. بنت الشاطی، عایشه، اعجاز بیانی قرآن، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول ۱۳۷۶.
۱۸. بهشتی، محمد، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت ومبانی آن (۵)، قم، پژوهشگاه و حوزه و دانشگاه، چاپ دوم، ۱۳۸۸/